

МИНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

БИЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гарантії задекларування
прав та свобод
людини:
національний та
міжнародний досвід

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

***Гарантії забезпечення прав та
свобод людини: національний та
міжнародний досвід***

БІЛА ЦЕРКВА 2023

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Білоцерківського національного аграрного університету (протокол №12 від 22.12.2023 р.)

Рецензенти:

Журавель Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин та туризму.

Діордіца Ігор Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та публічного права Київського національного університету технологій та дизайну.

Гарантії забезпечення прав та свобод людини: національний та міжнародний досвід: колективна монографія / Кол. авторів. Біла Церква: Білоцерківський національний аграрний університет, 2023. 275 с.

У колективній монографії проаналізовано гарантії міжнародно-правової системи захисту прав людини та її вклад у розвиток нормативно-правового регулювання захисту прав людини в Україні в контексті розвитку міжнародного права, відповідності українського законодавства міжнародно-правовим нормам у сфері прав людини, а також практики застосування цих норм міжнародними та національними контрольними і правозахисними органами. Розглядається участь України у всесвітніх та регіональних міжнародних правозахисних структурах та органах.

Монографія стане цікавою для юристів-міжнародників, викладачів, студентів та аспірантів юридичних факультетів вищих навчальних закладів, а також практиків, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного міжнародного права.

The collective monograph analyzes the guarantees of the international legal system for the protection of human rights and its contribution to the development of legal regulation of the protection of human rights in Ukraine in the context of the development of international law, the compliance of Ukrainian legislation with international legal norms in the field of human rights, as well as the practice of applying these norms international and national control and human rights bodies. Ukraine's participation in global and regional international human rights structures and bodies is considered.

The monograph will be interesting for international lawyers, teachers, students and postgraduates of law faculties of higher educational institutions, as well as practitioners, all those interested in the problems of modern international law.

© Колектив авторів, 2023

© Білоцерківський національний аграрний університет, 2023

Офіційний сайт: <http://www.btsau.edu.ua/>

ЗМІСТ

<i>Гарантії та механізми захисту економічних, соціальних та культурних прав: міжнародний та національний аспекти (Ковальчук І.В.)</i>	5
<i>Реалізація конституційного права на судовий захист в контексті судової реформи в Україні (Бровко Н.І.)</i>	40
<i>Міжнародні механізми захисту прав людини у міжнародних конфліктах та конфліктах неміжнародного характеру (Сокиринська О.А.)</i>	79
<i>Дотримання прав людини при проведенні негласних оперативних заходів, пов'язаних з втручанням у приватне життя особи (Звонарьов О.Ю.)</i>	129
<i>Гарантії забезпечення прав засуджених в місцях позбавлення волі у національному та міжнародному вимірі (Сімакова С.І.)</i>	165
<i>Забезпечення прав людини в контексті євроінтеграційних процесів в Україні (Тимощук О.Г.)</i>	206
<i>Міжнародна система захисту прав дитини (Малишко І.В.)</i>	241

УДК 342.7

СИМАКОВА С.І.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри публічно-правових дисциплін

Білоцерківський національний аграрний університет

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ

У Конституції зазначено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність¹⁹⁴. Ніхто не може обмежувати чи позбавляти волі людини, тільки на підставі вмотивованого рішення суду.

Покарання у виді позбавлення волі є найсуворішим видом кримінального покарання, не враховуючи довічне позбавлення волі. Застосовується на строк від 1 до 15 років¹⁹⁵. Даний вид покарання полягає в тому, що засуджений поміщається до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Для повнолітніх засуджених це є виправні колонії для осіб окремо чоловічої та жіночої статі, а для неповнолітніх – виховні колонії також окремо для осіб чоловічої та жіночої статі. Особи, які засуджені до позбавлення волі за злочини вчинені з необережності, та які вчинили злочини вперше тримаються окремо від тих, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, адже раніше судимі особи можуть чинити негативний вплив на осіб, які засуджені вперше. Це може бути застосування психологічних методів на засудженого вперше, що може перешкоджати йому ставати на шлях виправлення. Засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі утримуються окремо від інших категорій засуджених, зокрема це приміщення камерного типу. Також окремо утримуються засуджені, які раніше працювали в суді, органах прокуратури,

¹⁹⁴ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

¹⁹⁵ Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

юстиції та правоохоронних органах¹⁹⁶. Такий розподіл засуджених в установах відбування покарань необхідний для розподілу засуджених їх у межах кожної установи - за відділеннями, бригадами. Крім цього завдяки такому розподілу утворюються сприятливі умови для організації та проведення індивідуальної виховної роботи із засудженими, організації трудового і навчального процесу у колонії. А загалом індивідуалізація виконання покарання передбачає застосування індивідуальних засобів і методів впливу необхідних для кожного засудженого.

Під час відбування покарання у виді позбавлення волі, засуджений повністю ізолюється від зовнішнього світу, не може вільно пересуватися, обирати місце свого проживання, вільно обирати форму трудової зайнятості, не може вільно розпоряджатися вільним часом, спілкуватися в будь-який момент з родичами. Всі ці правообмеження пов'язані з призначеним видом кримінального покарання – позбавлення волі, та із режимом, який існує у кримінально-виконавчій установі – виправній чи виховній колонії.

Основні фактори, які враховує суд під час призначення даного виду кримінального покарання це – тяжкість вчиненого злочину (кримінального правопорушення чи проступку), наявність попередніх судимостей у правопорушника (їх зняття та погашення в законному порядку), та стан здоров'я. Для того, щоб краще зрозуміти особистість підсудного, суд надсилає до уповноважених органів з питань пробації ухвалу щодо підготовки ними досудової доповіді, яка включає в себе зібрання всіх можливих характеризуючих даних на правопорушника, які з різних сторін можуть розкрити його особистість. Позитивним моментом досудової доповіді є те, що обвинуваченому надається можливість брати участь у підготовці досудової доповіді, тобто обвинувачений має право надавати персоналу органу пробації інформацію, яка є необхідною для підготовки такої доповіді. Підготовлений службою пробації висновок сприяє

¹⁹⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

суду у винесенні правильного вироку, а надалі сприятиме офіцерові пробації у його роботі з виправлення злочинця¹⁹⁷.

Про те, у ч. 2 ст. 314¹ Кримінально-процесуального кодексу України вказано перелік осіб, відносно яких складається досудова доповідь, це - особи, обвинувачені у вчиненні нетяжкого або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі¹⁹⁸. На наше переконання, досудова доповідь повинна складатись на кожного підсудного, незалежно від тяжкості вчиненого злочину (кримінального правопорушення чи проступку), адже життєві обставини можуть змінюватись у правопорушника, а це може впливати на призначене покарання судом.

Протягом десятиденного строку, після набрання вироку законної сили, засуджених направляють до установ відбуття покарань. Таких установ в Україні 183. Про те, наразі із воєнними діями Російської Федерації проти України деякі установи пошкоджені, знищені, та перенесені в інші регіони. Конституційний обов'язок держави – захист життя засуджених. В таких умов адміністрація виправних колоній повинна забезпечити належний рівень укриттів для засуджених та персоналу установ, та дотримуватись алгоритму дій під час повітряних тривог та у випадку настання надзвичайних ситуацій.

З моменту взяття підозрюваного під варту, чи з моменту винесення обвинувального вироку суду, та призначення покарання у виді позбавлення волі між засудженим та установою виконання покарань виникають кримінально-виконавчі правовідносини, тобто взаємовідносини, які виникають, змінюються та припиняються між суб'єктами та іншими учасниками з приводу виконання та відбування покарання, які тривають до закінчення строку відбуття покарання засудженим. Для кримінально-виконавчих правовідносин характерними є їх специфічні об'єкти, якими є явища та предмети, з приводу яких виникає цей вид правовідносин, а також реально здійснювані суб'єктами цих відносин дії (бездіяльність) у процесі виконання й відбування кримінальних покарань. Вони

¹⁹⁷ Сімакова С.І. Позитивні моменти розвитку служби пробації в Україні Порівняльно-аналітичне право. 2017. Вип.4. С.251-253

¹⁹⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

є засобом задоволення матеріальних і духовних інтересів і потреб їх суб'єктів (засуджених та адміністрації органів та установ виконання покарань)¹⁹⁹. Варто зауважити, що кримінально-виконавчі правовідносини перебувають у тісному взаємозв'язку із кримінальними, кримінально-процесуальними, трудовими, цивільним, сімейними відносинами, адже засуджений відбуваючи покарання у місцях позбавлення волі має право реалізовувати свої права пов'язані із кримінальним, трудовим, сімейним правом. Це є право на умовно-дострокове звільнення, право на працю, право на укладення шлюбу, право на розпорядження своїм майном, право на надання безоплатної правової допомоги, та інші види прав передбачені чинним законодавством України.

Після прибуття засудженого до установи відбуття покарання, протягом 14 днів в дільниці діагностики і розподілу, останній проходить обстеження на предмет виявлення у засудженого інфекційних захворювань, які можуть бути небезпечними, як для самого засудженого, так, і для інших засуджених, та персоналу кримінально-виконавчої установи.

Психологи визначають рівень соціально-психологічної занедбаності засудженого, освітній рівень, та складають індивідуально-профілактичну програму, для його виправлення, виховання, та для підготовки до ресоціалізації. Перш за все на засудженого заводиться особова справа, в якій в обов'язковому порядку має бути вирок суду, фотокартка, документи, що засвідчують особу. В процесі відбуття покарання матеріали особової справи будуть наповнюватись різними документами, інформацією про отримані заохочення, стягнення, навчання, працю, про порядок відбуття покарання засудженим, підстави застосування умовно-дострокового звільнення, застосування амністії, помилування, та переведення засудженого до іншої установи відбуття покарання також буде відображено у особовій справі засудженого. До закінчення відбуття покарання у особовій справі буде знаходитись характеристика, в якій детально буде відображено порядок і умови відбуття покарання засудженим, та довідка

¹⁹⁹ Кримінально-виконавче право України : підручник. ТОМ I (у 2-х т.). Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. Київ. Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т.П. 2018. С. 230

про звільнення від відбування покарання, в якій буде зазначено строк відбуття покарання засудженим, місце відбуття покарання, підстава звільнення від відбування покарання, та місце перебування засудженого після звільнення.

Потрапляючи у сферу кримінально-виконавчих правовідносин, засуджений наділяється правовим статусом, який передбачає виконання засудженими покладених на них обов'язків і реалізацію прав і законних інтересів, та є важливим інструментом їх правового та морального виховання, зокрема повага до закону, повага до прав і законних інтересів інших засуджених, персоналу та адміністрації виправної колонії.

Закріплення в Конституції України основ правового статусу засуджених має важливе не лише юридичне, а й політичне, практичне та виховне значення. У соціально-політичному аспекті визнання засудженого суб'єктом усіх прав, свобод та обов'язків характеризує сучасний підхід нашої держави до покарання, його мети й місця в системі соціального контролю²⁰⁰.

В основі правового статусу засудженого лежить правовий статус громадянина України, про те в ньому враховані правообмеження пов'язані з призначенням покарання у виді позбавлення волі. Зокрема це – вільний вибір місця проживання, праці, навчання, спілкування із зовнішнім світом, та ін.

Слушно вказує Зарядюк З.В. : «правове становище засуджених являє собою різновид спеціального правового статусу, який у свою чергу підрозділяється на правові статуси осіб, що відбувають різні види покарання. Відмінною рисою спеціального правового статусу засуджених є те, що він базується на загальному правовому статусі громадян України, оскільки засудження особи до кримінального покарання не тягне позбавлення громадянства України. Невідчужуваність права на громадянство визначається міжнародно-правовими актами та законодавством України»²⁰¹.

²⁰⁰ Кримінально-виконавче право України : підручник. ТОМ I (у 2-х т.). Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський С. О та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. Ю. Бараша. Київ. Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т.П. 2018. С. 249

²⁰¹ Зарядюк З.В. Правовий статус засуджених: навчально-методичні рекомендації для студ. юридичного факультету. Луцьк. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2022. 6-7 с.

Зміст правового статусу засуджених включає їхні права, законні інтереси та обов'язки, які засуджений реалізує під час відбуття всього кримінального покарання. Права та обов'язки для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі значно відрізняються від загальних конституційних прав громадян, адже вони зазнають ряд правообмежень, пов'язаних із виконанням та відбуванням покарання. Окрім конституційних прав, засуджені залишаючись правоздатними і дієздатними особами мають право на реалізацію цивільних прав. Реалізація засудженими їхніх прав сприяє режиму законності під час відбуття засудженим покарання у кримінально-виконавчій установі. Варто зауважити, що права і обов'язки засуджених осіб до покарання у виді позбавлення волі значно відрізняються від прав та обов'язків засуджених, яким призначено інші види кримінальних покарань. Такі відмінності пов'язані із умовами повної ізоляції, в яких засуджений перебуває відбуваючи покарання у виді позбавлення волі, у виправній (виховній колонії).

В процесі написання монографічного дослідження виникає необхідність з'ясування прав та обов'язків засуджених до кримінального покарання у виді позбавлення волі. І тут, варто констатувати, що фундаментальні права засуджених відображені у Кримінально-виконавчому кодексі України, у ст. 8.

Україна як незалежна і суверенна держава проголосила своїм головним обов'язком необхідність забезпечення прав людини та їх гарантії як найвищих соціальних цінностей в галузі виконання кримінальних покарань²⁰².

Одним із головних напрямів правової реформи в Україні для кримінально-виконавчої системи є вирішення проблеми приведення змісту прав та свобод засуджених відповідно до міжнародних норм і стандартів²⁰³.

Держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і

²⁰² Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р. Урядовий кур'єр. 2010. №215.

²⁰³ Аналітичний звіт за результатами моніторингу стану дотримання прав осіб, які утримуються в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. В. Лутковська, С. Нецветаєв, Д. Жупанов, Ж. Лук'яненко Київ. 2022 р. Електронне джерело. Режим доступу URL: <https://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-2022-%D1%80.pdf>. 62 с.

правову захищеність та їх особисту безпеку. Правовий статус засуджених іноземців і осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України²⁰⁴.

Основними міжнародними нормативними актами, що регламентують діяльність установ виконання покарань та поводження з засудженими є Європейські в'язничні правила та Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими²⁰⁵.

Так, як у 1991 року Україна приєдналася до ряду міжнародних документів, що стосуються прав і свобод людини, зокрема це стосується прав осіб, які утримуються в місцях позбавлення волі. Наша держава взяла на себе зобов'язання гарантувати права ув'язнених осіб, не порушувати їх, а у разі порушення – притягати винних до відповідальності.

Здійснюючи аналіз європейських в'язничних правил зауважимо, що при поводженні з особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, необхідно дотримуватись прав людини; давати можливість засудженим реалізувати всі права, яких вони не були позбавлені за рішенням суду; утримувати засуджених в умовах, які порушують права людини; забезпечувати засуджених належним матеріально-технічним забезпеченням орієнтуючись на міжнародні стандарти; приводити у відповідність облаштування установ відбування покарань; забезпечувати засуджених належним харчуванням²⁰⁶.

Мінімальні стандарти ООН поводження із в'язнями, так звані правила Нельсона Мандели урегульовують питання щодо поводження із засудженими на підставі поваги до їхньої гідності та людської цінності. Жоден ув'язнений не може бути підданий катуванням, жорсткому поводженню чи катуванню. Забороняється проводити будь-які дії, що принижуючого гідність засудженого. Дотримання безпека життя і здоров'я засуджених та персоналу кримінально-

²⁰⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

²⁰⁵ Кіршенблат С. Тлумачення прав ув'язнених осіб у міжнародно-правових джерелах: 36. наук, статей за заг. ред. О. Доброжинського, С. Сворака. Чернівці. 2006. С. 94-101.

²⁰⁶ Зарядюк З.В. Правовий статус засуджених: навчально-методичні рекомендації для студ. юридичного факультету. Луцьк. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2022. 6-7 с.

виконавчих установ пріоритетні напрямки кримінально-виконавчої політики держави²⁰⁷.

Діяльність механізму забезпечення прав засудженого направлена на вирішення завдань кримінального судочинства та на охорону прав та законних інтересів учасників процесу. У вітчизняному кримінальному процесі систему цього механізму складають: суд, прокурор, захисник, Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, спостережні комісії, міжнародні урядові та неурядові організації²⁰⁸. Основною юридичною гарантією захисту прав і свобод людини, у тому числі і засуджених, виступає судовий захист. У випадку порушення прав і свобод людини держава зобов'язана забезпечити будь-якій особі ефективний засіб правового захисту. Він передбачений ст. 2.3 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права²⁰⁹.

Що стосується міжнародних організацій по захисту прав людини, то центральне місце серед всесвітніх міжурядових організацій по захисту прав людини займає Організація Об'єднаних Націй (ООН), згідно зі ст. 1 Статуту здійснення міжнародного співробітництва у заохоченні та розвитку поваги до прав і свобод людини є одним із основних завдань її діяльності. Щодо європейських міжурядових організацій по захисту прав людини, то провідне місце серед їх займає Рада Європи, яка включає: Європейський суд з прав людини (м. Страсбург)²¹⁰.

Основні порушення, які існують в пенітенціарній системі це – жахливі умови перебування людей, зруйнована матеріально-технічна база, катастрофічна недофінансованість, неналежне медичне обслуговування й погані умови праці співробітників кримінально-виконавчих установ. Європейськими тюремними правилами визначено вимоги до всіх будівель, де ув'язнені повинні жити,

²⁰⁷ Кіршенблат С. Тлумачення прав ув'язнених осіб у міжнародно-правових джерелах: 36. наук, статей за заг. ред. О. Доброжинського, С. Сворака. Чернівці. 2006. С. 100

²⁰⁸ Сімакова С.І. Здійснення оперативно-розшукової діяльності в місцях позбавлення волі. Conceptul de dezvoltare a statului de drept în Republica Moldova și Ucraina în contextul proceselor de eurointegrare: conferință internațională științifico-practică (Institutul de cercetări juridice, 1–2 noiembrie 2019 p.) Chișinău, Republica Moldova. 2019. P. 180-182

²⁰⁹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

²¹⁰ Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 року № 223/2015. Електронне джерело. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>

працювати або збиратися, але на жаль місця позбавлення волі в Україні лише маленькими кроками йдуть до таких вимог, і знову ж таки на заваді цьому стає неналежне фінансування колоній. Усе це створює передумови для конфліктів усередині спільноти та жорстокого поводження з боку адміністрації. Про те, відповідно до Європейських тюремних правил, утримання ув'язнених в умовах, що принижують їхні особисті права, не може бути виправдане браком ресурсів. Життя в місцях позбавлення волі повинне бути, наскільки можливо, наближене до позитивних аспектів життя в суспільстві. Утримання під вартою має бути організоване так, щоб сприяти поверненню осіб, позбавлених волі, у суспільство²¹¹.

Європейські тюремні правила – це певний порядок виконання та відбування покарань, тому доцільно порівнювати їх з порядком і умовами виконання та відбування покарань в Україні, знайомити з ними персонал установ виконання покарань, які повинні використовувати їх у своїй професійній діяльності з метою покращення пенітенціарної системи України²¹².

Жіноча злочинність в державі зростає, а тому збільшується кількість жінок, які потрапляють до установ відбуття кримінальних покарань. Відбуття покарання засудженими жінками, та жінками, які мають дітей при виправних колоніях регулюється міжнародно-правовими документами. Так, жінка, яка має дитину при виправній колонії може здійснювати за нею догляд, та випадки проживання разом з дитиною за межами колонії. Перебування дитини із матір'ю, яка відбуває покарання у місцях позбавлення волі, регульовано рядом міжнародних документів, зокрема це: Декларація прав дитини (1959)²¹³, правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та щодо заходів для жінок правопорушників, не пов'язаних із позбавленням волі. («Бангкокські

²¹¹ Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р. Урядовий кур'єр. 2010. №215.

²¹² Бровко Н.І. Права людини в місцях позбавлення волі: український та європейський досвід. Н. І. Бровко, С.І. Сімакова. International research and practice conference: Urgent problems of law on the modern stage of statehood development (Maria Curie-Skłodowska University, October 20-21, 2017). Lublin: «Baltija Publishing», 2017. p. 198-200.

²¹³ Декларація прав дитини (1959). Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН. Електронне джерело. Режим доступу URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610__140610.

правила»)²¹⁴, конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. (1979)²¹⁵.

Ускладнення соціального життя в умовах реформування правової системи, нестабільної політичної та економічної ситуації в Україні супроводжуються зростанням та молодшанням підліткової злочинності²¹⁶.

Відправлення правосуддя щодо неповнолітніх регулюють мінімальні стандартні правила ООН – «Пекінські правила» на яких будується політика ювенальної юстиції держави, зокрема регулюють: принципи щодо застосування покарання до неповнолітніх, забезпечення благополуччя неповнолітнього та соціальної справедливості; зменшення втручання з боку закону та справедливого й гуманного поводження з підлітком, який знаходиться у конфлікті із законом; «принцип співмірності» (обмеження карних санкцій) та індивідуалізації відповідальності неповнолітніх осіб з урахуванням вчиненого діяння; доцільного використання заходів впливу на неповнолітніх, обмеженого застосування покарань, заборони застосування смертної кари та тілесних покарань²¹⁷.

Головними положеннями мінімальних стандартних правил ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх є максимальне обмеження застосування покарань, пов'язаних з позбавленням волі (лише як надзвичайна міра) та, навпаки, розширення сфери застосування альтернативних засобів впливу, надання переваги при відбуванні покарання малолітніми злочинцями

²¹⁴ Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та щодо заходів для жінок правопорушників, не пов'язаних із позбавленням волі. («Бангкокські правила», 2010). Прийняті резолюцією 2010/16 Генеральної Асамблеї ООН United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and NonCustodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules). Resolution 2010/16.

²¹⁵ Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. (1979). Прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. (1979). UN General Assembly

²¹⁶ Широкова-Мурараш О.Г. Вдосконалення системи відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх за мінімальними стандартними правилами ООН («Пекінські правила»). Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти, (5). 2020. С. 117–131.

²¹⁷ Мінімальні стандартні правилами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р. Електронне джерело. Режим доступу: URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

установам «відкритого» типу, ніж «закритого», характер діяльності виправних установ має бути виховний та освітній, а не каральний²¹⁸.

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України та подальшої окупації певної території нашої Держави як ніколи набуло актуальності питання забезпечення життя і здоров'я осіб, які перебувають в установах виконання покарань. Питання, що пов'язані із евакуацією засуджених, переведення їх до безпечних місць покладено на комісію з питань евакуації установ виконання покарань та слідчих ізоляторів державної кримінально-виконавчої служби України. Станом на 23.02.2022 р. на території Луганської, Донецької, Запорізької, Миколаївської, Херсонської, Харківської та Чернігівської областей дислокувалося 40 установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, у яких утримувалося 16 686 осіб. З 24.02.2022 р. із 17 пенітенціарних установ, які було розташовано в зазначених областях, евакуйовано 4 628 засуджених та осіб, взятих під варту. Заходи з евакуації здійснювалися спеціальним (додатково обладнаним) автомобільним транспортом Національної поліції, Національної гвардії, Міністерства юстиції України, Служби безпеки України, Служби правопорядку та спеціальним (додатково обладнаним) залізничним транспортом ПАТ «Укрзалізниця»²¹⁹.

Про те, питання забезпечення прав осіб, що утримуються в пенітенціарних установах, та які фактично опинилися у зоні ведення бойових дій, вперше постало перед Урядом України ще в 2014 році. Тоді, навіть незважаючи на Указ Президента України, яким на Міністерство юстиції України було покладено обов'язок перевезти з території проведення антитерористичної операції на підконтрольну Уряду України територію установи виконання покарань, близько 13 % установ залишилося поза увагою профільних служб. Завдяки іншим механізмам із цих установ було переміщено лише близько 200 осіб, серед яких

²¹⁸ Широкова-Мурараш О.Г. Вдосконалення системи відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх за мінімальними стандартними правилами ООН («Пекінські правила»). Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти, (5). 2020. С. 117–131.

²¹⁹ Аналітичний звіт за результатами моніторингу стану дотримання прав осіб, які утримуються в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. В. Лутковська, С. Нецветаєв, Д. Жупанов, Ж. Лук'яненко Київ. 2022 р. Електронне джерело. Режим доступу URL: <https://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-2022-%D1%80.pdf>. 62 с.

іноземці, жінки, особи з інвалідністю, засуджені, що потребували медичної допомоги²²⁰.

Враховуючи вищевикладене є необхідність розтлумачити законні права засуджених осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Основоположним правом засудженого є право: на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання. Це означає, що коли засуджений прибуває до установи відбування покарання – виправної колонії, то він повинен бути ознайомлений з правами та обов'язками, які виникають у нього під час відбуття покарання, та в подальшому повинен бути ознайомлений адміністрацією колонії про їх зміну. Крім цього адміністрація повинна роз'яснити засудженому про режим, який існує в колонії розпорядок дня, час підйому та відбою, час шиккування, прийому їжі, час для навчання та праці, та вільний час²²¹.

Засуджені мають право на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності, тобто персонал виправної колонії та адміністрація повинні поважати права засудженого, та поважати його. В свою чергу засуджений повинен висловлювати повагу до інших засуджених, персоналу та адміністрації колонії. До засудженого не повинні застосовуватись жорсткі, нелюдські або такі, що принижують їх гідність, та поводження. Якщо засуджений чинити опір, чи втечу, то працівники (інспектори) керівництво виправної колонії вправі застосовувати спеціальні засоби, та зброю. Про що, у письмовій формі одразу повідомляти керівника колонії, та прокурора. Про те, представники правозахисних організацій, які здійснюють контроль за дотриманням прав в'язнів, неодноразово оприлюднювали відомості про випадки катування та несанкціонованого застосування спеціальних засобів і фізичної сили з боку

²²⁰ Аналітичний звіт за результатами моніторингу стану дотримання прав осіб, які утримуються в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. В. Лутковська, Є. Нецветаєв, Д. Жупанов, Ж. Лук'яненко Київ. 2022 р. Електронне джерело. Режим доступу URL: <https://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-2022-%D1%80.pdf>. 62 с.

²²¹ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

персоналу кримінально-виконавчих установ, що є недопустимим у роботі кримінально-виконавчої системи, та міжнародних правових актах.

Засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим дослідженням незалежно від їх згоди. Примусові лікування засудженого від інфекційних хвороб можливе лише за рішенням суду. Це випадки, коли засуджений хворіє, його захворювання є вкрай небезпечним для нього, інших засуджених, та персоналу колонії, а лікуватися він умисно відмовляється. Тоді адміністрація колонії на підставі висновку лікаря, та виписки із медичної картки готує подання до суду, у якого викладає необхідність примусового лікування та направляє його до суду. Виявивши бажання пройти курс лікування від наркотичної та алкогольної залежності засуджений може реалізувати таке право, що буде враховуватись під час його звільнення, та буде відображено у характеристиці про звільнення²²².

Засуджений має право звертатись з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, до прокуратури, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, до міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Якщо засуджений виявив бажання звернутися до таких органів, він пише відповідний лист адресату, дає його адміністрації виправної колонії, а вона в свою чергу надає засудженому талон підтвердження, про отримання листа, та відправляє протягом 1-3 діб до адресата. Вести листування, спілкуватися, оскаржувати незаконні дії та рішення керівництва чи персоналу колонії засуджений вправі здійснювати рідною мовою. Відповідь на свої лист він також повинен отримувати рідною мовою, або ж адміністрація установи повинна здійснити переклад такого листа на мову, яку він розуміє.

Засуджений має право на отримання медичної допомоги у платній та безоплатній формі, йому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власний кошт. На разі у кримінально-виконавчих установах існує проблема пов'язана із реалізацією

²²² Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

права засудженого на безоплатну, різнокваліфіковану медичну допомогу, адже обладнання, яке є у виправних колоніях є застарілим, та існує дефіцит лікарів, адже заробітна плата лікаря в установі є досить замалою. У деяких медичних частинах установ відбування покарань взагалі не укомплектовано посаду лікаря-терапевта; не має лікаря-психіатра, відсутні рентген-апарати; відсутні кімнати для прання одягу хворих засуджених на туберкульоз та інші тяжкі інфекційні захворювання. Тому на державному рівні варто підтримувати установи виконання покарань, в контексті забезпечення їх належним, сучасним, медичним обладнанням, та висококваліфікованими працівниками. Засуджені, які хворіють інфекційними захворюваннями, на час хвороби ізолюють від інших категорій засуджених. Ліки, які необхідні для лікування засуджені отримують під підпис у медичній частині. Також такі ліки вони можуть отримувати від рідних, та близьких в якості передач, про те, вони підлягають детальному огляду, адже таким чином до колонії можуть потрапити заборонені в обігу речовини.

Засуджені мають право на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій. Засуджені, які досягли пенсійного віку вправі звернутись до адміністрації колонії з проханням про сприяння у допомозі фахівця пенсійного фонду щодо нарахування пенсійного забезпечення. Так, керівник виправної колонії звертається до пенсійного фонду України, за територіальним місцем розташування щодо призначення особи, яка приїздить до колонії для допомоги засудженому (засудженим) у нарахування пенсії. Витрати на приїзд до колонії представника пенсійного фонду сплачує сам засуджений із свого особистого рахунку, а якщо у останнього не має коштів, що із нарахування першого пенсійного забезпечення з нього вираховують певну суму коштів²²³.

Засуджений має право на отримання посилок, передач, бандеролей в кількості передбаченому кримінально-виконавчим законодавством. Засудженому забороняється передавати зброю, наркотичні засоби, наркотичні або психотропні речовини, та прекурсори. Ось чому посилки, передачі, бандеролі, які отримує засуджений спочатку оглядаються у спеціальному відділі

²²³ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

із залученням службових собак, а вже потім передаються засудженим. У випадку виявлення у засудженого заборонених предметів до використання в колонії, вони вилучаються, про що складається рапорт, а якщо будуть виявлені предмети, речі, речовини, які заборонені в обігу, то вони вилучаються рапортом, про що одразу сповіщають слідчого-оперативну групу органів Національної поліції. Засуджений має право також і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази родичам, та іншим особам.

Ще одним невід'ємним правом засудженого, це його право на оплачувану працю, відповідно до її кількості та якості. Роботи, які пов'язані із благоустроєм виправної колонії засуджені виконують безоплатно, в порядку черговості, відповідного графіку складеного керівником виправної установи, та не більше 2 годин на день. На наше переконання праця засуджених повинна бути їхнім обов'язком, а не правом, адже праця - це є один із засобів виправлення засудженого, усвідомлення своїх вчинків, отримання нових знань, та навичок, які в подальшому він зможе використати після звільнення. Наразі тільки 30-40 відсотків засуджених виявляють бажання працювати у кримінально-виконавчих установах, інші лише відбувають покарання. Одним із проблемних питань залишається відшкодування матеріальної та моральної шкоди потерпілим, тобто виконання виконавчих листів. А якщо засуджений не працює, то і відрахування робити ні з чого. Тому праця засуджених повинна бути їх обов'язком, а не правом. На разі, норма у кримінально-виконавчому кодексі про право засудженого на працю суперечить нормам кримінально-виконавчого законодавства про те, адже, у ст. 6 «Виправлення і ресоціалізація засуджених та їх основні засоби» вказано, що одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених є суспільно корисна праця²²⁴.

Тому можемо констатувати, що непрацюючий засуджений не може і ставати на шлях виправлення. Праця допомагає здобувати нові знання, та навички, які засуджений зможе використати після звільнення з установи відбуття покарання, та застосовувати під час пошуку роботи. Крім того не маючи освіти,

²²⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

спеціальності, навичок та знань у певній галузі, після звільнення засуджених не зможе ресоціалізуватися, знайти роботу, а при відсутності джерела доходу знову ж таки стане на злочинний шлях. Тому завдання керівництва установи відбування покарань залучати засуджених до праці, мотивувати їх до праці, та роз'яснювати, що залучення до праці може бути однією із умов їх умовно-дострокового звільнення.

Засуджений має право на сповідання будь-якої релігії, при умові, якщо вона не порушує права інших засуджених. Має право зберігати у приліжкових тумбочках релігійну літературу, замовляти їх через мережу Інтернет. Надсилання та отримання кореспонденції повинно здійснюватися у порядку, встановленому Кримінально-виконавчим кодексом України та Правилами внутрішнього розпорядку кримінально-виконавчої установи. Дозволяється мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, встановлені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації²²⁵.

На території більшості виправних колонії побудовано церкви, на службу і свята приходить священник і проводить релігійні обряди. Засуджені мають право звертатись до священника для проведення сповіді. Реалізація засудженими цього права є дуже важливим, адже віросповідання допомагає засудженому зрозуміти свої вчинки, розібратися із негативними думками, та будувати шлях до виправлення та ресоціалізації.

Засуджені мають право на безоплатну юридичну допомогу, використовуючи послуги адвоката або іншого фахівця у галузі права. До механізму забезпечення прав засудженого належить внутрішньо узгоджена система державних органів, громадських організацій, посадових осіб та громадян, залучених у сферу кримінального судочинства або тих, які відповідно до наданих їм повноважень можуть здійснювати на нього вплив. Спілкування засудженого і захисника не підлягає обмежень в часі та кількості. Засуджені

²²⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами й консульськими установами своїх держав, особам без громадянства, а також громадянам держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист. Така категорія засуджених теж в повній мірі реалізує право на захист своїх прав та інтересів.

Засуджені мають право на належне матеріально-побутове забезпечення. Вони забезпечуються ліжком, приліжковою тумбочкою. У локації, чи камері, де засуджені відбувають покарання повинно бути належне освітлення, як денне, так і штучне. На вікнах повинні бути відсутні ґрати, що передбачено міжнародними стандартами. Стіни локацій повинні бути пофарбовані у приємні, не яскраві кольори. У такій локації повинні бути санвузли, кімнати для прання, та сушки одягу, кімнати для вживання їжі та кімнати для зберігання особистих речей обладнані спеціальними індивідуальними комірками, підписані прізвищем засудженого²²⁶.

У разі необхідності, працівниками оперативного відділу колонії можуть проводитись обшуки таких комірок, якщо є підозра, що засуджений зберігає там заборонені предмети. Як вказує Сімакова С.І., у своїй праці: «в місцях позбавлення волі постійно проводяться обшуки з метою виявлення та вилучення в засуджених предметів, речей, та речовин, які заборонні в колоніях». Крім цього інспекторами колонії, та працівниками оперативного відділу проводяться огляди території колонії, на предмет виявлення проломів, підкопів, пошкоджень споруд установи, та підготувань до скоєння втечі. Більшість оперативно-розшукових заходів представники оперативних підрозділів установ виконання покарань можуть вчиняти виключно з працівниками Національної поліції»²²⁷.

²²⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

²²⁷ Сімакова С.І. Здійснення оперативно-розшукової діяльності в місцях позбавлення волі. Conceptul de dezvoltare a statului de drept în Republica Moldova și Ucraina în contextul proceselor de eurointegrare: conferință internațională științifico-practică (Institutul de cercetări juridice, 1–2 noiembrie 2019 p.) Chișinău, Republica Moldova. 2019. P. 180-182

Окремо є бібліотека, де засуджені у вільний час від роботи та навчання можуть її відвідувати, читати книги. Також у бібліотеці, або в окремій таких кімнаті є телевізор. Окремо розміщені кімнати для короткострокових та тривалих побачень. У кімнатах для довгострокових побачень є все необхідне для комфортного проживання осіб, які прибули на побачення, та засудженого на протязі 3 діб: ліжко, тумбочки, стіл, санвузол, місце для приготування їжі. Послуги за користування кімнатами для довгострокових побачень оплачує засуджений, або особи, які прибули на побачення. На території колонії є спортивний зал, актовий зал, лазня, їдальня, школа, виробничі цехи, церква, кімнати, які оснащені комп'ютерною, де засуджені можуть виходити в мережу інтернет на спеціально дозволені сайти, та проводити спілкування із рідними через скайп. На протязі останніх років старі приміщення колоній проходять перепланування, та удосконалення відповідно до норм міжнародних стандартів.

Засуджений перебуваючи на лікуванні у закладах охорони здоров'я також має право на короткострокові побачення. Як захід заохочення, за наказом керівника колонії засудженому може надаватись додаткове побачення. Під час призначення додаткового побачення враховується поведінка засудженого під час відбуття покарання. І навпаки засуджений може бути обмежений у отриманні побачень, якщо має ряд стягнень, є порушником режиму, та своєю поведінкою показує небажання виправлятися²²⁸.

Здобуття середньої та професійно-технічної освіти, які є ще одним правом засуджених. При колоніях існують школи та професійно-технічні училища. Засуджені навчаються у дві зміни. Виявивши бажання навчатися засуджений може здобувати безоплатну середню та середньо-технічну освіту. Всіма необхідними приладдями для навчання засуджений забезпечується безоплатно за рахунок колонії. Це зошити, ручки, підручники, та все, що необхідно для навчання. Вік осіб, які виявляють бажання навчатися досить різний. Це особи, яким виповнилось і 18 і 50 років. Засуджені різного віку навчаються в одному класі, та але є рівними для вчителів. Під час навчання у професійно-технічному

²²⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

училищі, засуджені отримують практичну підготовку, в залежності від обраної професії. Це може бути механік, слюсар, водій. У виправних колоніях знаходять спеціальні майстерні, що дають можливість засудженому, практикувати, та отримувати знання за фахом. У дипломі про отримання освіти засудженим не вказується, що засуджений здобув освіту у місцях позбавлення волі. Отримати вищу освіту засуджений теж має право, про те тільки у дистанційній формі, це пов'язано з фізичною ізоляцією від суспільства²²⁹. Можливість здобуття освіти засудженими в місцях позбавлення волі є ще одним із засобів їхнього виправлення та ресоціалізації, адже нові знання та навички засуджені зможуть використати після звільнення. Отримання фахової спеціальності дасть можливість засудженому після звільнення влаштуватись на роботу, тобто мати стаке джерело доходу, а тому мала ймовірність того, що засуджений буде вчиняти злочини заради отримання джерела доходу на своє існування.

У вільний від роботи чи навчання час засуджений має право брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом. Розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня на свій розсуд, не порушуючи при цьому правил поведінки в установі. У магазині, який розміщений на території установи має право купувати предмети першої потреби, продукти харчування. Також через мережу Інтернет має право замовляти періодичні видання, літературу.

Наступним невід'ємним правом засудженого є його право на безперервний нічний сон на протязі 8 годин. Про те, в нинішніх умовах сон засудженого може перериватись у зв'язку із надзвичайними подіями, які загрожують життю та здоров'ю засудженого, та оголошенням сигналу тривоги, коли засуджені повинні прямувати до укриття. Крім цього, якщо засуджені допускають втечу, чинять масові заворушення, чи настає аварія, пожежа чи стихійне лихо²³⁰.

²²⁹ Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. Положення про дистанційне навчання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0464-04>.

²³⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

У разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених до позбавлення волі, адміністрація виправної колонії повинна на підставі заяви засудженого вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого, перевести його в безпечне місце, та в разі необхідності взагалі перенести до іншої виправної колонії такого ж рівня. Крім цього засудженого може бути переведено до іншої колонії, однакового рівня безпеки, якщо сам засуджений чи його родичі клопочуть про це. На підставі заяви засудженого чи його родичів засуджений може бути переведений до іншої колонії, яка територіально близько розташована біля його місця проживання. Таке рішення приймає керівник колонії. Зв'язок з рідними необхідний засудженому для найшвидшого виправлення та ресоціалізації, для отримання посилок, передач, та побачень. Коли засуджений розуміє, що його підтримують рідні, йому є куди повертатись, то він намагається сумлінно відбувати покарання, дотримуватись режиму установи. Така мотивація для засудженого може стати підґрунтям до його умовно-дострокового звільнення від відбuvання покарання.

В місцях позбавлення волі засуджені можуть реалізувати своє право на укладення шлюбу. Переважно в більшій мірі шлюб укладають чоловіки у чоловічих колоніях. Бувають випадки, коли засуджена жінка виходить заміж під час відбуття покарання, а це рідкісні випадки. Про те таке право засуджені і жінки і чоловіки реалізують в повній мірі однаково. Засуджений звертається до керівника установи, повідомляє про намір укласти шлюб, в свою чергу керівник надає засудженому бланк заяви про державну реєстрацію шлюбу встановленої форми, така є заява надсилається іншій стороні. Дані заяви перевіряються, і протягом одного місяця у визначену дату і час до установи приїздить представник відділу державної реєстрації актів цивільного стану, та проводить процедуру укладення шлюбу. Після укладення шлюбу засуджений (засуджена) має право на позачергове побачення з дружиною (чоловіком) строком до 3 діб, з правом сумісного проживання.

Засуджені під час відбуття покарання у виді позбавлення волі мають право користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі

додатковими, оплачуваними, це можуть бути послуги перукарня, ремонт одягу, взуття та побутових текстильних виробів, електропобутової техніки та інші²³¹.

Засуджені мають право звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. Для того, щоб засуджений мав можливість реалізувати право на умовно- дострокове звільнення, останній повинен відбути певний строк покарання, який буде залежати від тяжкості вчиненого злочину (кримінального правопорушення чи проступку). За вчинення кримінального проступку, засуджений повинен відбути не менше половини строку покарання, призначеного судом. За вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину, окрім корупційного кримінального правопорушення або кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережні тяжкі злочини засуджений повинен відбути не менше двох третин строку покарання, призначеного судом. Такий же строк покарання засуджений повинен відбути, якщо вчинив корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; за вчинення умисного тяжкого злочину чи необережного особливо тяжкого злочину, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі. Не менше трьох чвертей строку покарання, засуджений повинен відбути в установі, якщо вчинив умисний особливо тяжкий

²³¹ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

злочин, а також покарання, призначене особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання²³².

Засуджений звертається із письмовою заявою до керівника установи про його звільнення від відбуття покарання умовно-достроково. Керівник установи розглядає матеріали особової справи засудженого в частині його відбуття покарання, перевіряє наявність заходів заохочень та звільнень, і якщо є підстави до його звільнення умовно-достроково, то вносить до суду відповідне подання. Розгляд клопотання про умовно-дострокове звільнення вирішується у судовому порядку за клопотанням прокурора, самого засудженого, його захисника (якщо такий наявний), та установи відбування покарань (виправної колонії). Протягом 10 днів відбувається розгляд такого клопотання у суді. У судове засідання викликається прокурор, засуджений, його захисник, суд заслуховує всіх учасників, розглядає матеріали особової справи засудженого, та виносить ухвалу про умовно-дострокове звільнення. Якщо суд прийме рішення про відмову в умовно-достроковому звільненні, то після вступу такого рішення в законну силу, засуджений, строк покарання якого становить понад 5 років, тільки через рік може повторно подавати клопотання про умовно-дострокове звільнення. Решта категорій засуджених, строк покарання яких становить менше 5 років, в тому числі неповнолітні особи мають право повторно подавати таке клопотання вже через 6 місяців. Рішення суду щодо відмови в умовно-достроковому звільненні може бути пов'язане з тим, що на його думку, засуджений не став на шлях виправлення в повній мірі, та залишається ще небезпечним для суспільства. Ухвала суду про умовно-дострокове звільнення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, а якщо така ухвала була винесена у суді апеляційної інстанції, то така ухвала набирає сили одразу після винесення такої ухвали. Після чого ухвала суду надсилається поштовим відділенням до установи відбуття покарання, і засудженого звільняють умовно-достроково. При звільненні засуджений

²³² Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

отримує довідку про звільнення, де буде вказано, що його звільнили умовно-достроково²³³.

Право на умовно-дострокове звільнення також мають і неповнолітні засуджені, які відбувають кримінальне покарання у виді позбавлення, у виховних колоніях. Обов'язковою умовою до їх звільнення повинно бути їх сумлінне ставлення до умов відбуття покарання, залучення до навчального процесу, та праці. Так, як само, як інші особи, неповнолітні засуджені повинні відбутися певний проміжок кримінального покарання, для реалізації права на умовно-дострокове звільнення. Якщо неповнолітній засуджений вчинив нетяжкий і необережний тяжкий злочин, то він повинен відбутися не менше третини призначеного строку покарання; якщо вчинив умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо раніше відбував покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинив у віці до вісімнадцяти років нове умисне кримінальне правопорушення, то в такому разі повинен відбутися не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом; якщо вчинив за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо раніше відбував покарання у виді позбавлення волі і був умовно-достроково звільнений від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинив умисне кримінальне правопорушення, то зобов'язаний відбутися не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом. Процедура подачі документів на умовно-дострокове звільнення нічим не відрізняється від порядку подачі документів для повнолітніх засуджених²³⁴.

Як було зазначено раніше, засуджені також мають право на заміну невідбутої частини кримінального покарання більш м'яким, але заміна покарання не повинна перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вирокком. Варто зауважити, що під час заміни невідбутої частини

²³³ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

²³⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

основного покарання більш м'яким, засудженого може бути звільнено також і від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю. Але знову ж таки, засуджений має право реалізацію такого права, якщо відбув певну частину строку покарання. Заміну відбувається, у разі, якщо засуджений вчинив кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин, та відбув не менше третини строку покарання, призначеного судом. Якщо засуджений вчинив корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбував покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинив умисне кримінальне правопорушення, за яке вона був засуджена до позбавлення волі, то повинен відбути не менше половини строку покарання, призначеного судом. І якщо засуджений вчинив умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначене особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила нове умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання, повинен відбути не менше двох третин строку покарання, призначеного судом²³⁵.

Процедура заміни невідбутої частини покарання є аналогічною до процедури умовно-дострокового звільнення.

²³⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

Варто зауважити, що виправлення засудженого, праця, навчання та відбуття певної частини кримінального покарання є безумовно стимулом для засуджених, які своєю поведінкою і діями повинні доводити готовність до життя в суспільстві, готовність до ресоціалізації, та усвідомлення своїх неправомірних дій.

Наступним правом засудженого, яке ми розглянемо це – право на застосування амністії. Перш за все варто згадати. Що розуміють під амністією. Так, відповідно до Закону України «Про амністію», амністія це – або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили²³⁶.

Закони про амністію Верховна Рада України може приймає не частіше одного разу протягом календарного року. Особи, які відповідно до закону про амністію підлягають звільненню від подальшого відбування покарання, звільняються не пізніше як протягом трьох місяців після опублікування закону про амністію. Рішення про застосування чи незастосування амністії приймає суд відносно кожної особи індивідуально після детальної перевірки матеріалів особової справи засудженого, та в обов'язковому порядку звертає увагу на інформацію в особовій справі засудженого відносно його поведінки під час відбування кримінального покарання, та стан його виправлення²³⁷.

Амністію також може бути застосовано на стадії судового розгляду кримінального провадження. В такому разі, суд встановивши можливість застосування амністії відносно підсудного, постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від відбування покарання на підставі Закону України «Про амністію».

Варто зауважити, що Закон про амністію не може передбачати заміну одного покарання іншим чи зняття судимості стосовно осіб, які звільняються від

²³⁶ Про застосування амністії в Україні. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263. Електронне джерело. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²³⁷ Про застосування амністії в Україні. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263. Електронне джерело. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>

відбування покарання, крім випадків застосування індивідуальної амністії. Амністія може бути повною, тобто звільнення від відбування покарання осіб, які підпадають під дію даного закону чи часткова, тобто часткове звільнення зазначених у Законі осіб від відбування покарання.

Амністія не застосовується до всіх категорій засуджених, Законом визначено перелік осіб, відносно, яких амністія не застосовується. Це зокрема: особи, стосовно яких протягом останні десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості, та які знову вчинили умисне кримінальне правопорушення; особи, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких або особливо тяжких злочинів; особи, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; Амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть, та ін.²³⁸.

Категорія осіб, на яких поширюється дія закону про амністію, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом, окрім конфіскації майна, в частині вироку, яка не була виконана на день набрання чинності законом про амністію.

Реалізація засудженим права на застосування амністії є гарантом забезпечення його прав і свобод. Відбуваючи сумлінно покарання, засуджений розуміє, що із прийняттям Закону України «Про амністію» він має на реалізацію такого права, а тому це є стимулом для нього, щоб навчатися у місцях позбавлення волі, працювати, приймати активну участь у громадському житті установи, ставати на шлях виправлення, та показувати свою готовність до ресоціалізації²³⁹.

²³⁸ Про застосування амністії в Україні. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263. Електронне джерело. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²³⁹ Про застосування амністії в Україні. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263. Електронне джерело. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Засуджені, яким відповідно до вироку суду призначеного покарання у виді довічного позбавлення волі мають право на застосування помилування. Помилування полягає у заміні покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років, або ж це може бути повне або часткове звільнення від основного і додаткового покарань.

Право на помилування має особа, яка засуджена судом України і відбуває покарання в Україні; засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України; засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування. Клопотання про помилування засуджених (його захисник) мають право подати після набрання вироком законної сили, а у разі оскарження вироку в касаційному порядку - після прийняття рішення судом касаційної інстанції. Якщо особу, все ж таки засудили по кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі, то право на помилування вона може реалізувати після відбуття не менше двадцяти років призначеного покарання. Після сплину вищевказаного терміну, засуджений має право подавати клопотання про помилування.

Підготовку матеріалів до розгляду клопотання про помилування та повідомлення заявника про результати такого розгляду здійснює Департамент з питань громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України (далі - Департамент). Рішення про помилування приймається Комісією при Президентові України у питаннях помилування²⁴⁰.

Під час розгляду клопотання про помилування обов'язково враховуються ступінь тяжкості вчиненого злочину, строк покарання, який відбув засуджений, особистість самого засудженого, його поведінка під час відбуття покарання, наявність заохочень та стягнень щире каяття, стан відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, сімейні та інші обставини. При прийнятті рішення про помилування враховується думка адміністрації установи

²⁴⁰ Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 року № 223/2015. Електронне джерело. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>

виконання покарань, спостережної комісії, про доцільність застосування помилування. Департамент доповідає Комісії про клопотання, які не підлягають задоволенню. Результати попереднього розгляду клопотань про помилування оформляються протоколом за підписом голови та секретаря Комісії. На підставі результатів попереднього розгляду клопотань про помилування і матеріалів, підготовлених Департаментом, Комісія надає Президентові України пропозиції про застосування помилування. Також Комісія доповідає Президентові України про клопотання, підстав для задоволення яких не знайдено. Розглянувши всі вищевказані матеріали Президент України видає указ. Якщо засудженому буде відмовлено у застосуванні помилування, про, що він отримає письмову відповідь, то повторно клопотати про помилування останній має право лише через рік із часу відхилення попереднього клопотання²⁴¹.

Реалізація права на помилування засудженими, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі дає можливість засудженим звільнитись з місць позбавлення волі, ресоціалізуватися, та стати рівноправними членами суспільства. Існують випадки, коли із за підкупності чи некомпетентності суддів невинуваті особи відбувають покарання довічно, і роками доводять свою невинуватість, про те такі особи і через роки можуть бути звільнені у законному порядку від відбуття кримінального покарання, та мають право вимагати на відшкодування школи, яка спричинена у зв'язку із винесенням незаконного вироком суду.

Безпека суспільства, громадян, в тому числі засуджених осіб – це основні напрямки державної політики держави. В умовах воєнного стану, адміністрації установ виконання та відбування кримінальних покарань повинна здійснювати заходи щодо захисту життя і здоров'я засуджених. Тому, в даному випадку засуджені ще й наділяються додатковими правами. Перш за все адміністрація установ виконання покарання повинна побудувати укриття для засуджених, які повинні бути обладнані санвузлами, місцями для сидіння, там повинно бути належне освітлення та вентиляція, запас питної води та їжі. В разі оголошення

²⁴¹ Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 року № 223/2015. Електронне джерело. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>

сигналу тривоги, засуджені повинні бути переведені в укриття. У крайніх випадках, в місцевості активних бойових дій може проводитись евакуація засуджених осіб з однієї установи виконання покарань до іншої з відповідним режимом утримання, які розташовані в безпечній місцевості. Під час евакуації осіб, керівництво кримінально-виконавчих установ повинні подбати про транспорт для їх перевезення в безпечні місця (установи відбуття покарання, слідчі ізолятори), перевірити кількість засуджених під час перевезення, подбати про наявність медичних працівників, які також повинні бути присутні під час перевезення засуджених, взятих під варту осіб²⁴².

Засуджені мають право на повідомлення, та роз'яснення ситуації в державі, про ймовірні зміни в державі, та на підтримання зв'язку зі своїми сім'ями. При втраті жила засудженим, загибелі рідних та друзів, засуджені можуть зазнавати психологічних травм, психологічних атак, тому адміністрація установи повинна подбати про кваліфіковану допомогу психологів. Під час воєнного стану, засуджені не завжди можуть отримувати від рідних посилки, передачі з необхідними речами та ліками, то установи відбування покарань повинні отримувати та надавати засудженим від міжнародних організацій та волонтерів гуманітарну допомогу у вигляді ліків, продуктів харчування, предметів першої потреби, сезонного одягу.

Для засуджених, особливо тих, які тривалий час відбували покарання, адаптація до життя на волі в сучасних умовах може бути досить складною. З'являються такі труднощі, як: побутова невлаштованість, відсутність житла, значні складнощі у працевлаштуванні та ін. Проблеми у відновленні свого соціального статусу та поверненні до нормальних умов життя призводять до того, що особи, які звільнилися з установ виконання покарань, знову стають на кримінальний шлях, через що підвищується рівень рецидиву злочинів²⁴³. Саме тому завданнями органів пробації є отримання від адміністрації виконання

²⁴² Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 934 «Про затвердження Порядку проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення в разі введення правового режиму воєнного стану». Електронне джерело. Режим доступу: URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018-%D0%BF#Text>

²⁴³ Наказ Міністерства юстиції України 07 вересня 2023 року № 3204/5. Порядок використання технічних засобів нагляду і контролю у слідчих ізоляторах, виправних та виховних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України. Режим доступу: URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0766-18#Text>.

покарань проблемних питань засуджених, які готуються до звільнення (не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання засудженого), та їхніх можливих потреб після звільнення. Залежно від отриманої інформації про потреби засудженого, з'ясувавши його наміри та прийнявши відповідну заяву, адміністрація установи виконання покарань надсилає до органу пробації відповідні повідомлення-запити. Отримавши таке повідомлення-запит, персонал органу пробації вживає заходів щодо його відпрацювання в безпосередній взаємодії з органами місцевого самоврядування, суб'єктами соціального патронажу за обраним засудженим місцем проживання і сприяє засудженим, які готуються до звільнення, у: визначенні намірів щодо місця проживання після звільнення; працевлаштуванні працездатних осіб працездатного віку; влаштуванні до спеціалізованої установи для звільнених осіб, іншої установи (закладу) соціальної підтримки (догляду), закладу для бездомних осіб), закладів соціального обслуговування; наданні соціальних послуг; госпіталізації до закладів охорони здоров'я; вирішенні інших проблемних питань. Про результати проведеної роботи уповноважений орган з питань пробації сповіщає установу виконання покарань. Тільки спільна напружена праця із застосуванням соціальної реабілітації і людське ставлення до засуджених надасть можливість мотивувати засуджених на законослухняний спосіб життя та допоможе їм подолати негативні прояви поведінки²⁴⁴.

Момент звільнення засудженого має досить важливе значення для нього, оскільки він стикається з багатьма проблемами, які самотужки вирішити не в змозі. Саме тому, на допомогу приходить служба пенітенціарної пробації, яка своїм прямим обов'язком допомагає особі, яка звільняється від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Така допомога полягає у належному «поверненні» такої особи до соціуму після тривалої чи короткострокової ізоляції від суспільства²⁴⁵.

²⁴⁴ Сімакова С.І. Пенітенціарна пробація, як шлях для повернення засудженого в суспільство. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: «Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту. Інноваційні психолого-педагогічні та правові засади аграрної науки в умовах міжкультурної аграрної комунікації» (БНАУ, 31 жовтня 2019 р.). Біла Церква. 2019. С. 22-24.

²⁴⁵ Пенітенціарна пробація. Електронне джерело. Режим доступу: http://www.probation.gov.ua/?page_id=136.

Після звільнення з установи відбування покарань засуджений прямує до місця свого проживання отримуючи довідку про звільнення, де вказується підстави звільнення та, контактний телефон установи де засуджений відбував покарання. При проходженні блок-постів в умовах воєнного стану, у засудженого можуть проводити перевірку документів, та зв'язуватись з установою де відбував покарання засуджений для перевірки та уточнення необхідної інформації. Засуджені, які втратили своє жило під час воєнних дій в державі, мають право після звільнення на забезпечення тимчасового притулку, та на допомогу для здійснення переїзду за новим місцем проживання. Таку допомогу повинні надавати установи відбуття покарання, волонтери та громадські організації. Така допомога є дуже важливою для особи, яка звільняється з місць позбавлення волі, адже втрата, родичів, відсутність будь-якої підтримки можуть негативно впливати на психологічний стан такої особи, які наслідок – вчинення такою особою нового, умисного злочину задля того, щоб повторно потрапити до установи відбуття покарання. В такому випадку засуджений вважає, що в установі відбуття покарання він захищений, має дах над головою, забезпечений всіма необхідними матеріально-технічними благами, харчуванням. Надання допомоги звільненим особам з місць позбавлення волі повинно одним із важливих напрямків кримінально-виконавчої системи та держави загалом. Особи, звільнені з місць позбавлення волі повинні розуміти та відчувати підтримку держави, розуміти, що більшість людей перебувають у складних умовах, але вони можуть також бути корисними для суспільства шляхом прийняття активної участі у волонтерстві, чи навіть можуть йти на службу до Збройних сил України, для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, але при умові, якщо такі особи не були засуджені за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів²⁴⁶.

Як ми можемо констатувати, засуджені мають ряд прав, які вони можуть реалізовувати в місцях позбавлення волі. Про те, окрім визначених прав, вони ще

²⁴⁶ Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст.385). Електронне джерело. Режим доступу : URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

й мають ряд кримінально-виконавчих обов'язків, пов'язаних з відбуттям кримінального покарання.

Під юридичним обов'язком засудженого варто розуміти міру юридично необхідної поведінки засудженого під час відбування кримінального покарання, яка полягає у зобов'язуючих і забороняючих нормах права. Тобто засуджені повинні вчиняти певні дії, пов'язані із зобов'язуючими нормами або утриматися від певних дій, тобто дотримуватись заборонних норм. Обов'язки засуджених чітко визначені у ст. 9 Кримінально-виконавчого кодексі України та у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р.²⁴⁷. Отже, проаналізуємо їх. Перш за все засуджені повинні виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, адже засуджені навіть після винесення обвинувального вироку суду та призначення покарання у виді позбавлення волі залишаються громадянами України, та повинні виконувати конституційні обов'язки громадян. Під час відбування покарання у виді позбавлення волі, засуджені повинні виконувати законні вимоги адміністрації установ і органів виконання покарань, дотримуватись норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня установи, ввічливо ставитись до персоналу колонії, адміністрації, та до інших засуджених. Засуджені зобов'язані під час відбування покарання дотримуватись правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь та гідність інших осіб, утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна установи виконання покарань і предметів, якими вони користуються. Загалом засуджені повинні носити одяг єдиного зразка, так званий спец одяг, на якому маєтсья нагрудний знак з прізвищем засудженого. Якщо таким одягом засуджені не забезпечуються, то мають право носити спортивний одяг, який повинен бути в чистому, охайному вигляді. Засуджені, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня

²⁴⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. Електронне джерело. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1010-18>.

безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницях соціальної реабілітації, засуджені жінки, звільнені від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також які мають дітей до трьох років, також мають право носити цивільний одяг²⁴⁸.

Також засуджені повинні дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці. Під час виходу на роботу у виробничі цехи виправної колонії всі засуджені проходять інструктаж з правил поведінки на виробництві, про що ставлять свій підпис у журналі інструктажів. Працюючи на виробництві засуджені знаходяться під контролем інспектора виправної колонії, який здійснює контроль над засудженими, припиняє сварки, конфліктні ситуації, контролює, щоб засуджені не спричинили тілесних ушкоджень собі, не іншим особам, здійснює облік засуджених, фіксує, хто із засуджених не вийшов на роботу і з яких причин. Робота засуджених на підприємстві колонії пов'язана із виконанням робіт по дереву та металу на спеціальному устаткуванні, тому завдання інспектора (інспекторів) здійснювати належний контроль над засудженими, не залишати засуджених без нагляду. У разі отримання засудженим травми на виробництві одразу повідомляють керівника виправної колонії, який в свою чергу повідомляє прокурора про факт отримання засудженим травми. Керуючись засадою публічності, прокурор виявивши ознаками кримінального правопорушення що стосуються отримання травми засудженим, негайно вносить відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, здійснює перевірку, направляє матеріали відкритого кримінального провадження в орган дізнання чи орган досудового розслідування для здійснення розслідування кримінального провадження. Завдання наглядового органу встановити винних осіб, та притягнути їх до відповідальності.

На практиці існують випадки, коли керівник підприємства виправної колонії (відповідальна особа чи інспектор) здійснюють не належний контроль за засудженими на виробництві чи взагалі залишають засуджених без нагляду на

²⁴⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. Електронне джерело. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1010-18>.

виробництві. При відсутності контролю за засудженими між ними можуть виникати сварки, бійки в результаті чого засуджений може отримати тілесні ушкодження. В таких випадках відповідальна особа буде притягнута до кримінальної відповідальності правоохоронними органами (органами прокуратури) за неналежне виконання свої функціональних обов'язків. Під час прокурорських перевірок детальна увага звертається на виробничу зону, правила праці на виробництві, та контроль над засудженими.

Роботи, які пов'язані із самообслуговуванням кримінально-виконавчої установи засуджені виконують в обов'язковому порядку в порядку графіку затвердженого начальником колонії протягом двох годин на день. Від таких робіт засуджений відмовлятися не може, адже засуджені самі себе обслуговують, в колонії не має найманого персоналу, самі готують їжу, прибирають, ремонтують одяг та взуття, проводять ремонтні роботи в колонії та інше²⁴⁹.

Дотримуючись кримінально-виконавчих прав та обов'язків засудженому під час відбуття покарання у виправній колонії забороняється самовільно залишати установу, порушувати лінію охорони, тобто виходити за межі паркану колонії, який обладнаний спеціальними засобами безпеки. При колоніях використовуються технічні засоби нагляду і контролю за допомогою яких вдається контролювати порядок відбуття покарання засудженими, та виявляти засуджених, які порушують режим чи намагаються вчинити втечу, зокрема порушуючи лінію охорони колонії²⁵⁰.

Засудженим забороняється: спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, зокрема звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій, таких, як передача листа чи інших речей від одного засудженого до іншого. Забороняється виготовляти, зберігати, використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, які

²⁴⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. Електронне джерело. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1010-18>.

²⁵⁰ Мінімальні стандартні правилами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р. Електронне джерело. Режим доступу: URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

заборонені до використання в установах виконання покарань, при виявленні таких речей складається протокол вилучення, якщо це речі заборонені в обігу, то про це повідомляють правоохоронні органи. Дарувати, продавати іншим засудженим предмети, вироби і речі, що перебувають в особистому користуванні засуджених також заборонено. З метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків засуджені можуть завдавати шкоди своєму здоров'ю, та наносити собі тілесні ушкодження, що категорично заборонено в місцях позбавлення волі. Це випадки коли засуджений працює на виробництві установи, та може умисно наносити собі тілесні ушкодження, адже на виробництві є предмети з металу, якими засуджений може спричинити ушкодження, це може бути умисний поріз руки, тому завдання відповідальної особи установи пильнувати за всіма засудженими під виконання їхньої роботи. Умисно завдавати шкоду державному, комунальному майну установи також суворо забороняються, якщо засуджений умисно нищить майно установи, то з його особового рахунку буде відшкодовуватись кошти на ремонт пошкодженого майна. Категорично забороняється вживати спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби; чинити опір законним діям персоналу колонії, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, та підбурювати до цього інших засуджених. Заборонено грати в настільні та інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди, проте на практиці дана норма виконується не в повній мірі, адже засуджені грають в настільні ігри на чай, каву, цигарки. Вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська також забороняється, та у разі допущення до засудженого застосовується захід стягнення, який відображається у його особовій справі. Самостійно забороняється залишати призначену для перебування ізолювану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють. Заборонено звішувати чи міняти без дозволу адміністрації установи виконання покарань спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та

інших службових або виробничих приміщеннях. Кожне спальне місце засудженого підписано його прізвищем та статтю, за якою він притягувався до кримінальної відповідальності. На входних дверях гуртожитка (локації) є схематичне зображення розміщення спальних місць засуджених. Засуджені, які схильні до втечі розміщуються біля входних дверей локації, та перебувають під пильним наглядом інспектора. Заборонено самовільно перепланувати, змінювати конструктивні елементи будівель та споруд колонії, споруджувати на виробничих об'єктах різні об'єкти. Забороняється готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях. В локації є кімнати-кухні, де знаходиться стіл, електричний чайник, прибори для вживання їжі, і там засуджені можуть випити чаю, та вжити їжу (печиво, ковбасу, консерви), електричних плит там не має. Виготовляти, зберігати саморобні електроприлади та користуватися ними суворо заборонено. З приміщення їдальні виносити продукти харчування заборонено. Паління у невідведених місцях колонії суворо забороняється, а у виховних колоніях, неповнолітнім взагалі заборонено паління. Забороняється наносити собі та іншим особам татування, про те положення даної норми не виконуються на практиці, так, як засуджені все ж таки наносять і собі і іншим особам татування. Заборонено утримувати тварин, дана норма бере свій початок ще з радянських часів, так, як за відсутності мобільного зв'язку, обмін інформацією здійснювався за допомогою тварин, коли тварину приручали засуджені, на шию одягали мотузок із запискою чи певним предметом, який отравляв за межі колонії. Застосування фото, та відеозйомки за допомогою відповідних технічних пристроїв, у тому числі планшетного комп'ютера забороняються²⁵¹.

Висновок. Проаналізувавши порядок і умови відбуття покарання засудженими у виді позбавлення волі можемо констатувати, що виконання даного виду покарання здійснюється на підставі національного та міжнародного законодавства. Так, наразі існує ряд проблем, які частково перешкоджають адміністрації установ відбування покарань виконувати даний вид покарання

²⁵¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. Електронне джерело. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1010-18>.

відповідно до міжнародних стандартів, але адміністрація установ виконання покарань повинна сприяти реалізації прав засуджених, та надавати всі відповідні блага, які передбачені українськими та міжнародними актами для засуджених незважаючи на певні труднощі, які існують в державі. Засуджений, в умовах ізоляції залишається людиною, громадянином нашої чи іншої держави та має право на достойне життя, право на отримання всіх благ, які не заборонені вироком суду навіть в умовах ізоляції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аналітичний звіт за результатами моніторингу стану дотримання прав осіб, які утримуються в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. В. Лутковська, Є. Нецветаєв, Д. Жупанов, Ж. Лук'яненко Київ. 2022 р. Електронне джерело. Режим доступу URL: <https://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-2022-%D1%80..pdf>. 62 с.

2. Бровко Н.І. Права людини в місцях позбавлення волі: український та європейський досвід. Н. І. Бровко, С.І. Сімакова. International research and practice conference: Urgent problems of law on the modern stage of statehood development (Maria Curie-Sklodowska University, October 20-21, 2017). Lublin: «Baltija Publishing», 2017. р. 198-200.

3. Декларація прав дитини (1959). Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН. Електронне джерело. Режим доступу URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140610___140610.

4. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р. Урядовий кур'єр. 2010. №215.

5. Зарадюк З.В. Правовий статус засуджених: навчально-методичні рекомендації для студ. юридичного факультету. Луцьк. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2022. 6-7 с.

6. Кіршенблат С. Тлумачення прав ув'язнених осіб у міжнародно-правових джерелах: 36. наук, статей за заг. ред. О. Доброжинського, С. Сворака. Чернівці. 2006. С. 94-101.

7. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. (1979). Прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. (1979). UN General Assembly.

8. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

9. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

10. Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Електронний ресурс. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

12. Кримінально-виконавче право України : підручник. ТОМ I (у 2-х т.). Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. Київ. Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т.П. 2018. 364 с.

13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

14. Мінімальні стандартні правилами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 р. Електронне джерело. Режим доступу: URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

15. Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. Положення про дистанційне навчання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0464-04>.

16. Наказ Міністерства юстиції України 07 вересня 2023 року № 3204/5. Порядок використання технічних засобів нагляду і контролю у слідчих ізоляторах, виправних та виховних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України. Режим доступу: URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0766-18#Text>.

17. Пенітенціарна пробація. Електронне джерело. Режим доступу: http://www.probation.gov.ua/?page_id=136.

18. Пенітенціарна пробація як механізм профілактики вчинення повторних злочинів. Електронне джерело. URL:Режим доступу:<https://sensor.net.ua/b3075683>.

19. Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та щодо заходів для жінок правопорушників, не пов'язаних із позбавленням волі. («Бангкокські правила», 2010). Прийняті резолюцією 2010/16 Генеральної Асамблеї ООН United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and NonCustodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules). Resolution 2010/16.

20. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. Електронне джерело. Режим доступу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1010-18>.

21. Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст.385). Електронне джерело. Режим доступу : URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

22. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 934 «Про затвердження Порядку проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення в разі введення правового режиму воєнного стану». Електронне джерело. Режим доступу: URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018-%D0%BF#Text>.

23. Про застосування асмістії в Україні. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 48, ст.263. Електронне джерело. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

24. Сімакова С.І. Позитивні моменти розвитку служби пробації в Україні Порівняльно-аналітичне право. 2017. Вип.4. С.251-253.

25. Сімакова С.І. Механізм захисту прав та основних свобод засудженого. «Гарантії забезпечення прав і свобод людини та правові проблеми запобігання корупції в Україні в умовах євроінтеграції»: мат. Всеукр. круглого столу (БНАУ, 6 грудня 2018р.). Біла Церква, 2018. С. 9-11.

26. Сімакова С.І. Здійснення оперативно-розшукової діяльності в місцях позбавлення волі. Conceptul de dezvoltare a statului de drept în Republica Moldova și Ucraina în contextul proceselor de eurointegrare: conferință internațională științifico-practică (Institutul de cercetări juridice, 1–2 noiembrie 2019 p.) Chișinău, Republica Moldova. 2019. P. 180-182.

27. Сімакова С.І. Пенітенціарна пробація, як шлях для повернення засудженого в суспільство. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: «Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту. Інноваційні психолого-педагогічні та правові засади аграрної науки в умовах міжкультурної аграрної комунікації» (БНАУ, 31 жовтня 2019 р.). Біла Церква. 2019. С. 22-24.

28. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. Електронне джерело. Режим доступу: URL https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

29. Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 року № 223/2015. Електронне джерело. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>.

30. Широкова-Мурараш О.Г. Вдосконалення системи відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх за мінімальними стандартними

правилами ООН («Пекінські правила»). Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти, (5). 2020. С. 117–131.